

NURETTİN TOPÇU'YA GÖRE SPINOZA'NIN HÜRRİYET ANLAYIŞI According to Nurettin Topçu Spinoza's Freedom Understanding

Dr. Yaşar TÜRK BEN*

ÖZ

Nurettin Topçu, çağdaş Türk düşünürlerindendir. Onun düşüncesinde "özgürlük" önemli bir yer tutmaktadır. O bazı filozofların özgürlük anlayışını eleştirmektedir. Onun özgürlük düşüncesini eleştirdiği filozofların başında Spinoza gelmektedir. Ona göre varlık Tanrı ve O'nun sıfatlarından oluşmaktadır. Tanrı var olan her şeyin içkin nedenidir. Bu yüzden de bütün varlıkta bir zorunluluk vardır. Böylece Spinoza katı bir determinizm benimsemektedir. Topçu, buna karşı çıkmaktadır. Ona göre, biz kendi bilincimizde ve ortaya koyduğumuz hareketlerde özgür olduğumuzun farkındayız. Başka türlü olsaydı, bütün insanların benzer şartlarda aynı tepkiyi vermesi gerekirdi.

Anahtar Sözcükler: Nurettin Topçu, Spinoza, Tanrı, özgür irade, özgürlük

ABSTRACT

Nurettin Topçu is among contemporary Turkish thinkers. In his opinion, "freedom" has important place. He has criticized the concept of freedom of some philosophers. Spinoza is one of them. According to Spinoza, everything consists of God and His attributes and modes. God is immanent cause of everything and for this reason, the whole things have necessity. Thus, he adopts a strict determinism. Topçu is against it. According to him, we realize that we are free in movement and our own consciousness. Otherwise, all people in similar circumstances should have given the same responses.

Key Words: Nurettin Topçu, Spinoza, God, freewill, freedom

Giriş

Tarih boyunca çeşitli düşünür ve ahlakçıların üzerinde en çok durdukları ve tartışmaya konu ettikleri meselelerden birisi de hürriyettir. Bu konuda: Özgürlük nedir? İnsan, gerçekten davranışlarında özgür ve serbest midir? Dilediği şu veya bu davranışta bulunabilir mi? İnsan davranışlarında tam olarak mı, yoksa belirli ve kısmî bir ölçüde mi özgürdür? vb sorular sorulmuş ve bu sorulara teizm, ateizm, panteizm ve panenteizm gibi farklı Tanrı tasavvurlarına sahip olan düşünürler, değişik cevaplar vermişlerdir.¹

Bu problemle ilgili düşünceleriyle kendisinden sonraki düşünürleri büyük ölçüde etkileyen filozoflardan biri hiç şüphesiz panteist filozof Spinoza'dır. Spinoza'nın hürriyet anlayışı hakkında birbirinden farklı iki görüş bulunmaktadır: Bunlardan ilki onun sisteminde hürriyete hiç yer olmadığı şeklindeki yaygın anlayıştır. Diğeri ise onun, insanın kendi özünü gerçekleştirme öngördüğünü ve bu yüzden hürriyeti kaçınılmaz olarak kabul ettiğini savunan anlayıştır.² Nurettin Topçu, Spinoza'nın hürriyet anlayışını değerlendirirken büyük ölçüde birinci anlayışa katılmakta ve hatta bunu hararetle savunmaktadır. Bu çalışmada onun Spinoza'nın hürriyet anlayışı ile ilgili olarak öne

* Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, yasarturkben@hotmail.com.

¹ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Hüer Yayınları, Konya, 2009, s. 83-84; Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi Yayınları, Ankara 1995, s. 35.

² Bkz. Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su*, Yol, İstanbul 2004; Gilles Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, çev. Ulus Baker, Kabalıcı, İstanbul 2006.

sürdüğü iddialarını başta *İsyan Ahlakı* adlı eseri olmak üzere diğer eserlerini de göz önüne alarak değerlendirmeye çalışacağız.

Spinoza'nın Varlık, İrade ve Hürriyet Anlayışı

Nurettin Topçu'ya göre, Spinoza'nın düşünce sistemi incelendiği takdirde, mutlak anlamda hür bir iradenin olmadığı ve iradenin, anlayış yeteneğinden ibaret olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Zira ona göre, ruhta bir tek yetenek vardır, o da zekâdır. Ashında, zihinde tam manasıyla birbirinden farklı yetenekler yoktur. Zihin, düşünme gücü anlamına gelir. Topçu, Spinoza'nın bu durumu, "İradeyle anlayış yeteneği bir ve aynı şeydir." demek suretiyle ortaya koyduğunu belirtmektedir.³

Düşünürümüz, Spinoza'nın iradeyi, kendi kendini tek başına tayin etme gücü olan mutlak ve hür bir yetenek olarak görmediğini ileri sürmektedir. Spinoza'ya göre irade aynı ad altında bütün özel dilekleri kucaklayan ortak bir terimdir. Başka bir tabirle, taşların dışında taşlık olmadığı gibi, ona göre özel dileklerin dışında da irade yoktur⁴. Bu durumda Spinoza'nın nazarında irade, yardımıyla kendisini oluşturduğumuz özel dileklerden ayrılması mümkün olmayan metafizik bir varlıktır. Bu, aklın vücut verdiği bir şeydir. Özel dilekler ise, fikirlere tekabül etmektedir. Çünkü ona göre arzu, aşk, vs. ne olursa olsun, kendisinden önce herhangi bir fikre dayanmayan hiçbir düşünce tarzı yoktur. Dolayısıyla ona göre, hiçbir şekilde tasavvur edilemeyen bir şey, arzu edilemez veya sevilemez.⁵ Topçu, Spinoza'nın bütün bu açıklamalarını şu şekilde özetlemektedir: "Ruhta fikir, fikir olarak doğduğu müddetçe, onun ihtiva ettiğinden başka dilek veya tasdik ve inkâr yoktur."⁶ Spinoza'ya göre, insanın cüz'î irade sahibi olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, bu, insanın kendi iradesiyle ve bağımsız olarak şu veya bu hareketi yapabilme gücüne sahip olması anlamına gelir. Bununla bizim kendimizde, yargılarımızın ve hareketlerimizin akışını kesintiye uğratabilecek veya değiştirecek bir gücün varlığını hissettiğimiz iddia edilmektedir.⁷

Spinoza şöyle bir itirazın geleceğinin farkındadır: Hareketimizden önce ortaya çıkan ihtimallerin tasavvuru, seçimimizin tamamen hür bir şekilde yapıldığının delili değil midir? Şayet hürriyet bedenî hareketlerin sırasını ve yönünü kendiliğinden belirlemeseydi, ancak hayalî bir güç olurdu, çünkü beden hareketleri, düşüncenin sonucudur. Bu büyük ölçüde yaşayan ve düşünen kişiliğimizi bizim meydana getirdiğimiz anlamına gelmez mi?

Spinoza'ya göre bu sadece bir yanılgıdır. Çünkü bizi harekete iten eğilimler sadece kendi gücümüzle değil, aynı zamanda dışımızdaki şeylerin etkisiyle de ortaya çıkar. O bilgisizliğimizin ve gururumuzun, tabiatın bize sağladığı desteğin farkına varmamızı engellediğini iddia etmektedir. Onun *Ethik*'deki şu önermesi buna işaret etmektedir: "*Ruhta asla mutlak veya hür irade yoktur, fakat insan ruhu bir sebep*

³ Topçu, *İsyan Ahlakı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006, s. 41.

⁴ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 42.

⁵ Topçu, *a.g.e.*, s. 42.

⁶ Topçu, *a.g.e.*, s. 43.

⁷ Topçu, *a.g.e.*, s. 43.

*tarafından şunu veya bunu istemeye azmettirilmiştir, bu sebep de bir başka sebep tarafından belirlenmiştir ve bu da başka bir sebep tarafından... böylece sonsuza kadar gider.*⁸

Spinoza, bizi hareket etmeye yönelten eğilimlerin etken sebep değil, pasif sebepler olduğunu düşünmektedir. O bütün bu yanlış anlamaların doğru bir Tanrı anlayışının olmayışına bağlamaktadır. Tanrı ve O'nun sıfatlarının iyi anlaşılması durumunda meselenin daha kolay anlaşılacağı kanaatindedir.

Ona göre, "İradeyi hür sebep olarak değil, ancak zarurî sebep olarak adlandırmak mümkündür. Sadece Tanrı yaratan sebep, yani etkin sebeptir. Hareket hususunda sonlu veya sonsuz bir anlayış yeteneği, Tanrı'nın sıfatlarıyla tavırlarını kavramak zorundadır, başka hiçbir şeyi değil"⁹. Spinoza etkin sebep olan Tanrı'nın irade hürriyeti ile hareket etmeyeceğini, çünkü hareket, sükûnet ve diğer bütün tabii olaylarda olduğu gibi, irade ve zekâ da Tanrı'nın mahiyetinde vardır. Tanrı âlem-birlikteliği olmadan Tanrı'yı âlemin yaratıcısı olarak anlamamız mümkün olmadığı gibi, âlemi de Tanrı'nın eseri olarak anlamak mümkün değildir. Spinoza, buradan şu sonuca varmaktadır: Tabiat Tanrı'da, Tanrı da Tabiat'ta hareket halindedir. Ona göre, Tanrı, sadece tabiatın zorunluluklarıyla hareket eder ve hiç kimse tarafından baskı altında tutulamaz. Bundan dolayı hür bir sebep adını almayı hak eden sadece Tanrı'dır. Spinoza hür varlığı şöyle tarif etmektedir: "Hür varlık diye, sadece kendi mahiyetinin zorunlu kanunlarıyla var olan ve hareketleri yalnız kendisi tarafından belirlenmiş şeye diyorum"¹⁰. Başka bir ifade ile, Tanrı bir tane olduğundan ve hiçbir şeye tâbi olmadığından mutlak olarak özgürdür; çünkü yalnız kendisi tarafından belirlenmiştir. Onun özgürlüğü baskı ile değil, zorunluluk ile aynı anlama gelir. Zorunlu olarak etkilemek, kendi kendini belirlemek demektir.¹¹

Spinoza'ya göre, zorunluluk, anlaşılabilir olmanın, anlaşılabilir olma da gerçekliğin şartıdır. Her tikel fikrin cevher fikrine bağlandığı ve yine her tikel varlık hâlinin bir kozmik sistemin bütünlüğüne bağlandığı değişmez bir nizam vardır. Şayet böyle olmasaydı, ferdi tavırlarla mutlak tavırlar arasında da bir ilişki olmazdı. Dolayısıyla eğer sonlu, belirli bir ölçüde sonsuzluk kapasitesine sahip değilse, sonluyla sonsuz arasındaki ilişkinin varlığı anlaşılabilir. Spinoza'ya göre, tavır geçici bir veri, hayal gücünün bir yardımcı eseridir. Ancak akıl onu hareket noktası olarak kabul eder ve bu yolla her türlü somut gerçekliğin kaynağı olan ebediyete ve sonsuzluğa bağlar. Tavırlar âlemin gerçekliğine, yani âlemin gerçek sebebine götürür ve o sebep de Tanrı'dır. Onun nazarında "Var olan her şey Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey ne vardır, ne de tasavvur edilebilir."¹² Böylece, kaynakları sonsuzluk olduğu için tavırlar bir sığata bağlanmışlardır. Aynı şekilde bir sonsuzluğa sahip oldukları için sıfatlar da bir cevhere

⁸ Spinoza, *Ethica*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi, Ankara 2009, s. 120; Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 43.

⁹ Spinoza, *Ethica*, s. 62; Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 44.

¹⁰ Spinoza, *Ethica*, s. 32; Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 44.

¹¹ Bkz. Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991, s. 229.

¹² Spinoza, *Ethica*, s. 46; Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 45.

(*substance*) bağlanmışlardır. Spinoza nazarında cevher sonsuzdur ve hiçbir şey onun dışında değildir.¹³

Spinoza'da, öznitelik olarak ruh ve beden ikiliği kabul edilmekle birlikte, bu ikisi arasında bir paralellik vardır. Diğer bir tabirle, bu ikisi birbirinden ayrı cevherler olmayıp, bir ve aynı gerçekliğin öznitelikleridir. Bundan dolayı zorunlu olarak yalnızca bir tek cevher vardır. Cevher kendi cinsinden üstün olarak mükemmeldir ve tabiatı gereği sonsuzdur. Bu yüzden, âlemden aynı niteliğe sahip iki cevher olamaz ve cevher bir başka cevher tarafından meydana getirilemez.¹⁴ Ona göre, mutlak sonsuz varlık olan Tanrı, cevherdir; çünkü, eğer cevher olmasaydı kendisinden başka bir varlık tarafından tasavvur edilmiş olacaktı. Bu ise Tanrı'nın tanımına ters düşmektedir. O Tanrı'dan, "her biri sonsuz ve ebedî cevheri ifade eden sonsuz sıfatlardan mürekkep, mutlak sonsuz varlığı, yani cevheri" kastetmektedir.¹⁵ Spinoza'ya göre, cevher sonsuzdur, çünkü sonsuzluk 'sonsuz varlık'ın tanımından zorunlu olarak çıkmaktadır ve yüzden var oluşun kendisidir. Sonsuzluk, varlığın en somut şeklidir.¹⁶ Cevher, kendi kendisine var olan ve tasavvur edilen; diğer bir tabirle, tasavvurun şekillenmesi için başka bir varlığın yardım ve tasavvuruna muhtaç olmayan şeydir.¹⁷

Spinoza'nın hürriyet anlayışı sahip olduğu panteist Tanrı-âlem tasavvuru ile doğrudan ilişkilidir. Spinoza'da insanın hareketleri, ilâhi varlığın zorunluluğuna bağlanmaktadır. Hareketlerimizin niteliği, Tanrı tarafından belirlenmektedir ve hareketlerimiz yalnızca ilâhi hareketten kaynaklanmaktadır. O, kişinin kendini hür olarak görme yamılgısına düşmesini şu şekilde izah etmektedir: "*Bizim kayıtsız hürriyete olan inancımız, iki sebebe dayanmaktadır. Şuurunda olduğumuz arzularımızın hem kendilerini meydana getiren, hem de onların gerçekleşmesine müsaade eden dış sebepleri bilmemek.*"¹⁸

Spinoza kendi sistemi içerisinde her çeşit kayıtsız hürriyet kuruntusunu reddetmektedir. O gerçek hürriyeti şu şekilde tanımlamaktadır: "*Hürriyet, tam olarak kayıtsız hürriyetin karşıtı olan şeydir. Bu, insanın kendisi için en yüksek derecede ve en büyük kendiliğinden oluşla birleşmiş en mükemmel tayin edilmişliği ifade eder.*" Ona göre, hareketlerimizin dış sebeplerle belirlenmesi, hareket kabiliyetimizi azaltır. Ancak bizim için sadece dış belirleyiciler değil, aynı zamanda iç belirleyiciler de vardır. Böyle olunca, bizim hür olabilmemiz için hareketimizin bizzat kendimiz tarafından belirlenmesi gerekir. Ancak ona göre, bu belirlenme, hareketimizin sebepsiz olduğu anlamına değil, bütün bu sebeplere kendi içimizde sahip olduğumuz anlamına gelir.¹⁹ Dolayısıyla hürriyet ilkesini bu iç belirleme şeklinde algılamak gerekir.

¹³ Spinoza, *Ethica*, s. 37; Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 45.

¹⁴ Spinoza, *Ethica*, s. 40; Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 45; bkz. M. Kazım Arıcan, *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 56.

¹⁵ Spinoza, *Ethica*, s. 36; Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 45.

¹⁶ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 45.

¹⁷ Spinoza, *Ethica*, s. 31; Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 46.

¹⁸ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 46.

¹⁹ Topçu, *a.g.e.*, s. 47.

Spinoza'nın nazarında, özgürlük tek bir durumda mümkündür. O da kişinin içinde bulunduğu zorunlulukların bilincinde olmasıdır. Bunu da akıl ve zekâ sağlar. "İyi" zekâyı geliştiren, "kötü" zekâyı bulandıran, köstekleyen şeydir. İnsanın hareketleri belirlendiği için, düzenine boyun eğdiğimiz tabiatın sadece bir parçasıyız. Eğer bunu açık ve seçik bir şekilde anlarsak, varlığımızın zekâ diye tanımlanan yanı, yani en iyi tarafımız huzur duyacak ve huzurlu kalmak için gayret edecek.²⁰ Başka bir ifade ile, bu zorunluluğun bilincine varmış olan kimsenin boyun eğmesi, o kimseye sevinç verecektir.²¹ Ona göre, insanın gücü sınırlıdır ve dış etkilerin gücü, sahip olduğumuz güçten son derecede üstündür. Bu sebepten ötürü, dışımızdaki şeyleri emrimiz altına alacak sonsuz gücümüz yoktur. Bununla birlikte, bilincinde olduğumuz sürece, zarurî olmayan hiçbir şeyi arzu edemeyiz ve mutlak huzuru ancak hakikatte bulabiliriz²². Böylece, o, ruhun hürriyetinden, zorunluluğun apaçık olarak bilinmesini anlıyor. Spinoza'ya göre, bilge kişi daha fazla ruhî hürriyete sahiptir. Çünkü o kimse, hareketlerinin zorunluluğu hakkında diğer insanlara nispetle daha açık seçik bilgiye sahip bulunmaktadır. Bundan dolayı o kişinin ruhunda, böylesine hür olduğu için, açık seçik bilgiye sahip olmayan kimsenin bilmediği bir huzur vardır. Huzurun sebebi de, hakikat'in bilgisidir.²³

N. Topçu'nun Spinoza'nın Hürriyet Anlayışına Yönelttiği Eleştiriler

Nurettin Topçu'nun Spinoza'ya yönelik eleştiriler ikiye ayrılabilir. Birincisi Spinoza'nın öngördüğü determinizm anlayışının eleştirisi, ikincisi ise kendisinin bağlı bulunduğu hareket felsefesi açısından yönelttiği eleştirilerdir.

Topçu'ya göre, Spinoza, insanların kurtuluş meselesine bir çözüm yolu aramaktadır. Onun cevabını aradığı soru, insan, ebedî mutluluğa nasıl ulaşabilir? sorusudur. O, Spinoza'nın ebedî mutluluğu ruh huzurunda ve mükemmel bir sükûnette bulduğunu öne sürmektedir. Spinoza'ya göre, insan, tabiatı itibarıyla endişeli ve dolayısıyla mutsuz bir varlıktır. Bu endişenin kaynağı nedir? Tabiat bize sükûnet sunmaktadır. Onda nizam ve ahenk vardır. Orada hâkim olan kanunlar, mükemmel olarak anlaşılabilir niteliktedir.²⁴ Buradan yola çıkan Spinoza, huzursuzluğunu ortadan kaldırmak için tabiatta müşahede ettiğimiz kanunların insan ruhu için de geçerli olmasını öngörmektedir. Böyle olunca, Topçu'ya göre, Spinoza ruhî olaylar için zorunluluğun geçerliliğini kabul etmektedir. Diğer bir tabirle, nihâî sebeplerin araştırılması bir yana bırakılacak, insanın ahlâkî hayatı da geometrik şekillerin özellikleri gibi incelenecektir ve böylece ebedî mutluluğa ulaşılabilecektir.²⁵ Spinoza bu yüzden *Ethica* adlı eserini önermeler, aksiyomlar şeklinde geometrik bir üslupla kaleme almıştır.

²⁰ Topçu, *a.g.e.*, s. 47.

²¹ Bkz. Doğan Özlem, *Etik*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2004, s. 98.

²² Topçu, *a.g.e.*, s. 48.

²³ Topçu, *a.g.e.*, s. 48.

²⁴ Topçu, *a.g.e.*, s. 49.

²⁵ Topçu, *a.g.e.*, s. 50.

Topçu'ya göre, determinizm ile hürriyet, aslında birbirine bağlı iki terimdir. Birisi olmadan diğerini tarif etmek mümkün değildir. Çünkü sebepsiz seçme olamaz ve her seçmenin geri planında mutlaka birtakım sebepler vardır. Ama mutlak determinizm kabul edilemez. Şayet seçme hürriyeti ortadan kaldırılsa, hayatta bir kendiliğinden oluş, davranışlarda da bir makineleşme hâli kalır.²⁶ İradeli hareketlerin meydana gelişinde sebepleri birer birer yoklayan düşünüp taşınmanın varlığı, hareketlerimizi seçmede hür olduğumuzu ortaya koymaktadır. Çeşitli açıdan davranışlarımızda varlığını tanıtan hürriyetin bir vehimden ibaret olduğunu kabul etmek imkânsızdır.²⁷ Ruhsal olaylarda tabiat hakkındaki yasaların egemen olduğunu düşünmek hatadır. Eğer böyle olduğu kabul edilirse tabiatta veya mekanik olaylarda olduğu gibi, benzer etkilerin sürekli benzer iradeleri ortaya çıkarması beklenir. Topçu düşüncesini temellendirmek için bizzat Spinoza'nın hayatından misaller vermektedir: *"Deterministler falanca kişinin önceden, falanca tarzda hareket etmek üzere belirlenmiş olduğunu söyleyerek tartışmayı bu noktadan başlatırlar. Evet, belirlenmişti. Fakat neden diye soruyoruz? Neden bir Spinoza'nın davranışı Yahudi ve Hıristiyan cemaatine karşı isyan edecek şekilde belirlenmişti de, aynı şartlarda yaşayan başka birinin davranışı onununki gibi belirlenmemiştir."*²⁸ Spinoza kendi bilgisinin öbürlerinden farklı olduğunu ve hatta bilgi artışının ruhun kendi duygu ve tutkuları üzerinde gücünü artırdığını mı iddia edecek? O zaman da insanın tabiatla hâkim olan zorunluluğa tâbi olmadığı gibi bir anlayış ortaya çıkacaktır.²⁹ Necati Öner de bu hususa dikkat çekmekte ve buradan hareketle Spinoza'nın sisteminin problemleri olduğunu iddia etmektedir.³⁰

Topçu'ya göre, biz bir yönümüzle içinde bulunduğumuz evrenin bir parçası durumundayız, ancak bunun yanı sıra bir de ruh dünyamız vardır. "Ruh"un en önemli özelliği "irade" dedir. İrade ise, "var olmak, istemek ve sevmektir".³¹ Ayrıca bu kudret bizde doğuştan mevcuttur.³² Topçu, iradenin ortaya çıkışını şu şekilde açıklamaktadır: Duyular bize tabiatın ve cemiyetten gelirler. Bu dış etkilere anında karşı koyma bir irade olduğu gibi, bu etkileri kendimizde biriktirip ve bunları ıstırapla yoğurarak daha sonra da bir tepki geliştirilebilir. İşte asıl büyük irade budur.³³ Başka bir ifade ile, tabiat ve cemiyetin tesirlerini karşılayışımız irademizi oluşturmaktadır.

Topçu'ya göre, cemiyetten ve tabiatın gelen bu tesirlere verilen karşılık, mekanik bir karşılık değildir. Eğer duyguların iradeyi meydana getirişi mekanik bir hadise halinde kendiliğinden olsaydı, aynı tesirlerin herkeste aynı iradeyi doğurması ve cemiyet içerisinde aşağı yukarı hep aynı istek ve iradelerle yaşayan insanların bulunması gerekirdi. Oysa, dış dünyadan gelen tesirleri herkes başka türlü karşılamaktadır. İrade

²⁶ Topçu, *a.g.e.*, s. 66.

²⁷ Topçu, *Ahlak Lise I*, Otağ Matbaası, İstanbul 1975, s. 66 aktaran, Karaman, *a.g.e.*, s. 62.

²⁸ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 70.

²⁹ Mustafa Kök, *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, s. 25.

³⁰ Öner, *a.g.e.*, s. 43.

³¹ Nurettin Topçu, *İradenin Davası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s. 17.

³² Topçu, *a.g.e.*, s. 18.

³³ Topçu, *a.g.e.*, s. 17; Karaman, *a.g.e.*, s. 45.

denen ve bizde doğuştan var olan bu kudret, dıştan gelen tesirler, yani duygularla beslenmektedir. Bu duygular gelip bizim benliğimizle çarpışmakta ve bunun dışarıya yansımaları "hareket" şeklinde olmaktadır.³⁴ Düşünürümüze göre, ferdi ruh adeta bir savaş alanı gibidir. Hürriyet de bu savaş ortamında ortaya çıkmaktadır.

Topçu, Spinoza'nın aksine "tesadüfe" yer vermektedir. Topçu'ya göre, bizler başımıza gelen şeyleri kendimiz meydana getiriyoruz, diye düşünebiliriz. Ayrıca insanların sahip oldukları karakter özelliklerine dayanarak onların olaylar karşısında nasıl davranacaklarını öngörebiliriz. Ancak onun bu karaktere sahip olup da başka türlü karaktere sahip olmayışını zarurî sebeplerle açıklamak imkânsızdır. Kişinin ana ve babasından kendisine miras kalan şahsiyet, onların tesadüfî birleşmelerinin sonucu olmuştur. Kendi yetişmesinin şartları ise, hayat sahnesinde karşısına çıkan tesadüflerde aranmalıdır. Topçu, zaruretler anlaşıldığını, zaten kanunların da bu şekilde tespit edildiğini, ancak sebep denen olayları sahneye koyan, onları bir insanın karşısına çıkartan nedir? diye sormak gerektiğini belirtmektedir. Topçu, tesadüf diye izahsız bırakılan bu kuvvetin kaderin kuvveti olduğunu iddia etmektedir.³⁵ Ona göre, önce bir olay karşımıza çıkmakta buna tesadüf denmektedir, ardından bu olay bizi kendi istikametinde sürükleyip götürmektedir. Bu da zorunluluk veya kanun prensibinin gereğidir. Böylece, tesadüfle kanunun birlikte meydana getirdikleri sistem ise kaderin ta kendisidir.

Topçu, tesadüfü kabul etmekle insanın özgürlüğüne bir yol açmaktadır. Ona göre, biz hayatımızda bazen tesadüflere daha çok yer veriyoruz. Bazen de çok sayıda zaruretlere dayanarak hareketlerimizi düzenliyoruz. Korkaklar, zayıf iradeli dediğimiz insanlar, tesadüflerden çok zaruretlere sığınan insanlardır. Tesadüflerin dünyasının doğuşları ise, cesur ve atılgan ruhlarda, kâinatın bütününe açılan fedakâr kalplerde çok görülüyor. Topçu, insanın tesadüflerin kendisi için bir imkân olarak görmesini ve böylece kendi varoluşunu gerçekleştirmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Ona göre kaderi bu şekilde yorumlayanlar Yunus gibi birer dahi olmaktadır.³⁶

Ancak bu eleştirileri Spinoza'ya yönelten Topçu'nun "kader" konusunu izah ederken söylediği bir takım ifadeler anlaşılmamaktadır. Daha önce değindiğimiz gibi, Spinoza, insan mutlak anlamda özgür değildir, iddiasını ileri sürmektedir. O insanın kendini özgür sanması bilgisizliğin ve gururun neticesidir, diyordu. Topçu da buna benzer ifadeler kullanmaktadır. Ona göre, kader, Tanrı'nın emridir. Kaderi tanımamak, Tanrı'nın kâinata hâkimiyetini tanımamaktır. İnsan hareketlerinden başka bütün kâinata tabiat kanunları halinde Tanrı'nın emrini tanıyıp da insan hareketlerinde onu inkâr etmek, insanın kibrinden başka bir şey olmayan şaşkınlığıdır.³⁷ *Dağların, tepelerin veya bir küçük yaprağın için başka türlü değil de böyle yapılmış olmasını hiçbir insanın eseri saymıyoruz da kendi hareketlerimizin sahibi, hâkimi, yapıcısı ve değiştiricisi bizmişiz gibi düşünüyoruz. Bunun sebebi bir damladan çıkarak bir avuç toprağa*

³⁴ Topçu, *a.g.e.*, s. 18.

³⁵ Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, s. 143.

³⁶ Topçu, *a.g.e.*, s. 144

³⁷ Topçu, *a.g.e.*, s. 142.

*kavuşan varlığımızın başka bir kudret tarafından sürüklenip götürüldüğünü düşünemeyen, buna tahammül edemeyen kibrimizin galebesidir.*³⁸ Topçu'nun bu değerlendirmeleri onun determinizme hak verdiği şeklinde anlaşılmaktadır.

Spinoza üzerine çalışan bazı düşünürler, Topçu'nun "mademki her şey belirlenmiş, o zaman nasıl oluyor da kendisi içinde bulunduğu cemaate karşı çıktığı halde, benzer şartlarda bulunan başkaları buna karşı çıkmamaktadır." şeklindeki itirazın yerinde olmadığını, dolayısıyla öne sürülen "sistemin kendi içerisinde çelişkili olduğu" iddiasının da doğru olmadığını ileri sürmektedirler.³⁹ Yeni Spinozacılar diyebileceğimiz bu düşünürler, Spinoza'nın katı bir determinizm öngörmediği, aksine çağdaş düşünce tarihinde ortaya çıkan "varoluşçuluk" akımına öncülük ettiğini ileri sürmektedirler. Bu düşünürler Spinoza'nın *conatus*, *potentia* ve *affectio* kavramlarından yola çıkmaktadırlar.⁴⁰ Bunlara göre, Spinoza "conatus" kavramı ile her varlığın kendini gerçekleştirme, kendini koruma isteğini kastetmektedir. Yavrularını korumak için hayvanların saldırganlaşmasını, insanların yiyecek bulmak için mekân değiştirmelerini bu anlamda düşünebiliriz. Ancak kişi mutlak güce sahip değildir. Onu kendine özgü "*potentia*"sı, yani gücü vardır. Bu güç yaşadığımız evrendeki sonsuz bağıntılar ilişkisi içerisinde kullanılabilir. Fakat tutkular veya duygulanımlar (*affectio*) çoğu zaman kişiden gücünü aşan şeyleri yapmasını talep eder. Bu da kişinin mutsuz olmasını sağlar.⁴¹ Eğer kişi kendisi için mümkün olanları açık seçik olarak bilirse, ki bu bilgi aklı bilgidir, o zaman kendi gücünü aşan şeyleri itemeyecek, dolayısıyla mutsuz da olmayacaktır. Burada Yeni Spinozacılar, Spinoza'nın "*potentia*" anlayışına dikkat çekmektedirler. Onlara göre insan ne kadar güce sahip olduğunu, harekete geçmeden bilemez, bu yüzden akıl sahibi bir varlık olan insanın bunu kullanarak "kendini gerçekleştirme" özgürlüğüne sahip olabilir. Ancak bu özgürlük sınırsız bir özgürlük değil, kişinin sahip olduğu "*potentia*" ile orantılıdır.⁴²

Hareket Felsefesinden Yola Çıkararak Yöneltilmiş Eleştiriler

Topçu, Spinoza'ya yöneltilmiş diğer eleştiriyi, mensubu olduğu hareket felsefesini esas alarak yapmaktadır. Topçu'ya göre, determinizm ile hürriyet, aslında birbirine bağlı iki terimdir. Birisi olmadan diğerini tarif etmek mümkün değildir. Hürriyeti ortadan kaldırıldığında, hayatta bir kendiliğinden oluş, davranışlarda da bir makineleşme hâli kalır.⁴³ Hürriyet, içten veya dıştan iradeye yabancı hiçbir kuvvet tarafından zorlanmaksızın, bizzat kendi hür iradesinin seçimi ile kendi kendini belli bir harekete zorlamak hususunda iradenin sahip olduğu kuvvettir.⁴⁴ Bizde hür olduğumuza dair bir

³⁸ Topçu, *a.g.e.*, s. 142.

³⁹ Fransez, *a.g.e.*, s. 233 vd; Yaşar Türkben, "Spinoza'ya Göre Tanrı ve İrade Özgürlüğü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 1, 2010, ss. 117-125; ayrıca bkz. Öner, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁰ Deleuze, *a.g.e.*, ss. 191-197.

⁴¹ Bkz. Türkben, *a.g.m.*, ss. 117-125.

⁴² Deleuze, *a.g.e.*, s. 197; ayrıca bkz. Türkben, *a.g.m.*, ss. 117-125.

⁴³ Topçu, *İsyah Ahlakı*, s. 66.

⁴⁴ Karaman, *a.g.e.*, s. 60.

bilinç bulunmaktadır. Acaba bu bilinç, bizim zorunlu olarak var olanı bilmeyişimizden mi ileri gelmektedir? Bu, ortadan kaldırılması gereken bir cehalet midir? düşünürümüzü göre, bu hürriyet bilincini ortadan kaldırmak, yaratma olgusunu yok etmek demektir. Aslında, yaratma bir gerçekliktir ve bütün gerçeklik, yaratma olgusundan çıkmaktadır.⁴⁵

Topçu, bilimlerin bizi somut gerçeklikle yüz yüze getirmesinin ve bize onun sırrını verebilmesinin mümkün olmadığını öne sürmektedir. O, bu düşüncesini temellendirirken daha önce yaşam filozofları ve evrensel yasaların zorunlu değil, mümkün olduklarını iddia eden düşünürlerin görüşlerine göndermede bulunmaktadır.⁴⁶ Topçu'nun zekâ eleştirisi Bergson gibi düşünürlerin zekâ eleştirisine oldukça paralel görünmektedir. Bergson zekânın evreni anlamak için değil, evrene egemen olmak için verildiğini iddia etmektedir. Bu yüzden bilim, tanımak istediği şeyi öğelerine ayırır, parçalar, ama böylece onu ölü duruma getirir.⁴⁷ Topçu'ya göre de bilimin görevi, tabiatı düzenlemektir. Rasyonel doğruyu bilim ortaya koymaktadır. Ancak Rasyonel olan, tamamıyla ruhî değildir; tam anlamıyla gerçek de değildir. Bilim, pragmatisttir. Gayesi tabiat olaylarıyla bizim aramızda uyum sağlayarak, onların unsurları üzerinde hâkimiyet tesis etmek ve bizi tabiatın hükümrânlığına yükseltmektir.⁴⁸ Topçu, zekânın ruhî olayları anlamaya yeterli olmadığı hususunda H. Poincare ve L. Roy gibi düşünürlerin görüşlerine yer vermektedir. Nitekim H. Poincare'ye göre bilim bize bir çeşit uygunluk sağlamaya çalışır. Bilimdeki postüla ve hipotezler zihnin çalışması için uygundur. Bilimsel çalışmada zihin, daima daha basit unsurlara yönelir. Düşünür L. Roy'ya göre ise bilimsel zekâ, kullanılmaya elverişli sonuçları araştırır. Ve o, bu gayeye ulaşmak için, gerçekliği parçalara ayırır. Onu, duyulur verilerden hareketle ve ondan yararlanmak gayesiyle şemalaştırır, soyut çerçeveler içine yerleştirir. Bunlardan âlet yapmaya çabalar. Ayrıca her bilimsel disiplinin kendine has bir uygulaması ve yöntemi vardır. Bu yüzden de bilimler gerçeklikten uzaklaşmakta, parça üzerinde yoğunlaştıkları için duyumdaki birliği kaybetmektedirler.⁴⁹ Demek ki, diyor Topçu, bilimsel bilgi dünyası gerçeğe gündelik, bayağı bilginin dünyasından daha yakın değildir. Bilim, bize gerçek hakkında fikir vermekten uzak olduğu kadar, insanın hakikati olan ahlâkı tanıma konusunda da yetersiz kalmaktadır. İnsan bilimi, tabiat bilimlerine kıyasla farklı bir ilkedan hareket eder. Tabiat bilimlerinin, düzenli, tarafımızdan gözlenebilir ve deneye bağlı olaylarına karşılık, insan bilimi, insan hareketlerinin evrensel oluşundan yola çıkacaktır.⁵⁰ Dolayısıyla bütün açıklamaların akabinde düşünürümüz şu sonuca ulaşmaktadır: Zekânın evrensel olanı tanıma yeteneği yoktur; dolayısıyla zekâ sadece gerçekliğin bütünlüğünden çıkarılmış özel olan şeye uzanabilir. Aynı şekilde, o somut gerçekliği asla tanıyamaz ve ancak soyut olana nüfuz edebilir. İnsani hareketin iki temel özelliği ise, somut ve evrensel olmaktır.

⁴⁵ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 67.

⁴⁶ Topçu, *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁷ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1994, s. 142.

⁴⁸ Topçu, *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁹ Topçu, *a.g.e.*, s. 51.

⁵⁰ Topçu, *a.g.e.*, s. 52.

Topçu'ya göre, Spinoza'nın hatası Varlık'ın kaynağı olarak tek bir cevheri kabul etmek ve insanın bütün hareketlerini bu zekâ varlığından çıkarmasıydı. Oysa diyor Topçu, hareket ve zekâ farklı cinsten şeylerdir. Bu durumda, zekâ insanın bir parçasıdır, insan hareketinin bilimini yapabilmek için, insanın bütünü veren bir başka ilke gereklidir. Düşünürümüze göre, bu ilke hareketin kendisidir.⁵¹

O bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Zira insana sadece hareket rehberlik edebilir, sadece hareket insan varlığının bütününe sahip olabilir, onu kavrayabilir, tek kelimeyle insan olan insanın girebileceği sonsuzluğa sadece o dalabilir. Şayet burada bir cevherden bahsedilebilirse, hareket, “insanın cevheri”dir. Düşünce ondan ayrılmış bir parçadır ve “nasıl ki, düşüncenin gelişmesi hareketin gelişmesini gerektiriyor ve belirliorsa, hareketin gelişmesi de düşüncenin gelişmesini sağlar.”⁵²

Topçu'ya göre, düşünce hareketten doğar, hareketten beslenir, ama yeni hareketler için yeni zeminler keşfetmek üzere hareketten daha ötelere uzanır. O hareketi önden ve arkadan kuşatır. Bu yüzden Topçu'ya göre, Spinoza'nın her türlü düşüncenin yerine koyduğu tahlilci veya geometrik düşünce hareketin somut gerçekliğini aydınlatmaktan uzaktır. *Hareketin kendisi de zekidir. Ondan sonra gelen aklın yaptığı şey, gerçekte, hareketin unsurlarını tahlil etmek, veya işine gelirse onu doğrudan bir bakışla ve kendi bütünlüğü içerisinde kavramaktan başka bir şey değildir.* Böylece Topçu aklın, başka bir deyişle zekânın, sadece hareketin ortaya koyduğu şeyleri soyut olarak anlamaya çalışacağı, ama asla yeni bir hareketi başlatamayacağı kanaatindedir.

Topçu'ya göre, hareket hürdür. İnsan, hareketiyle tabiatın determinizmine karşı çıkar. Hareket etmeyi istemek, tabiatın bir şeyi değiştirebileceğine kani olmak, varlığın kendiliğinden oluşuna karşı direnmek demektir.⁵³ Hürriyet, hareketin ortaya koyduğu bir olgudur. Düşünürümüze göre, Spinoza, insanı hem de kendi zekâsıyla birlikte tabiatın bir unsuru hâline getirmek istemektedir. Bu insanın hür ve evrensel hareketini inkâr etmekten başka bir anlam ifade etmemektedir. Topçu, hareketin evrensel olması için, içteki merak ve sıkıntının meyvesi olması ve her hareketin insanda daha büyük merak ve sıkıntı, başka bir tabirle endişe meydana getirmesi gerekir. Ona göre, Spinoza'nın arzu ettiği huzur ve mutluluk, insan hareketinin mahiyetine aykırıdır.⁵⁴

Sonuç olarak, Nurettin Topçu, Spinoza'nın hürriyet anlayışının kabul edilemez olduğunu iddia etmektedir. Çünkü bu anlayış kabul edildiği zaman, her şeyin cevher içinde verilmiş olduğu ve buna bir şey şeyin ilâve edilemeyeceğinin de kabul edilmesi gerekir. Eğer böyle olsaydı, bu durumda bütün insan hareketleri sıkı sıkıya belirlenmiş olacak ve hiçbir şeyin bu zorunluluktan kurtulması düşünülmeyecekti. Ancak Topçu'ya göre, insan hürriyeti bir olgudur. O, âlemdaki yaratıcılık olayında kendisini göstermektedir. Topçu hürriyetin kendisi harekette gösterdiğini, hareketinde insanı önden sürükleyen bir sorumluluk neticesi ortaya çıktığını belirtmektedir. Dolayısıyla

⁵¹ Topçu, *a.g.e.*, s. 52.

⁵² Topçu, *a.g.e.*, s. 53.

⁵³ Topçu, *a.g.e.*, s. 53.

⁵⁴ Topçu, *a.g.e.*, s. 53.

hürriyet eşyanın hareket daveti Tanrı'dan gelmekte, insanda buna karşılık vermektedir. Bu yüzden ona göre, hareket, insanla Tanrı'nın bir terkididir. Dolayısıyla hareketi Tanrı ve insan birlikte meydana getirmektedir. Düşünce sisteminde tasavvufi izler bulunan Topçu'nun bu fikirleri panenteist çağrışımlar taşımaktadır.

KAYNAKÇA

AKARSU, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1994.

ERDEM, Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*, Hüer Yayınları, Konya, 2009.

DELEUZE, Gilles, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, çev. Ulus Baker, Kabalcı, İstanbul 2006.

FRANSEZ, Moris, *Spinoza'nın Tao'su*, Yol, İstanbul 2004.

KARAMAN, Hüseyin, *Nurettin Topçu'da Ahlak Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.

KÖK, Mustafa, *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.

ÖZLEM, Doğan, *Etik*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2004.

TOPÇU, Nurettin, *Yarıncı Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.

..... *Felsefe*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.

..... *İradenin Davası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.

..... *Ahlak*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.

..... *İsyan Ahlakı*, çev. Mustafa Kök-Musa Doğan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006.

..... *Bergson*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006.

..... *Kültür ve Medeniyet*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.

SPINOZA, B., *Ethica*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi, Ankara 2009.

TÜRKBEN, Yaşar, "Spinoza'ya Göre Tanrı ve İrade Özgürlüğü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 1, 2010, ss. 117-125.

WEBER, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991.